

Kőszeghy Péter

ELHÁRÍTVÁ

(Megjegyzések Horváth Iván *Egy vita elhárítása* című cikkéhez)

Mottó: „Akit megbírálsz, az megsértődik.”

Az IIK 1987/88. 5–6. számában Horváth Iván terjedelmes írásban hártja el a vélem való vitát. Szerinte kettőnk nézetei alapvetően azonosak, s ezt én „kíméletlenül tárgyilagos” bírálatomban „mindössze néhány szónoklattani fogással” leplezem. Fogásaim alfajai között megkülönböztet — többek közt — TA (= Titkos Azonosság), L (= Magabiztos Lendület) és F (= Félreértés) típust.

Ez utóbbi, az ő definíciója szerint: „Az (...) ok nélkül nekem tulajdonított” tételek alapos megbírálása. Én kollégám írásában vélek hasonló fogásokat felfedezni. Horváth Iván könyvében számba veszi a Balassi fellépése előtti világi jellegű lírai alkotásokat, hogy ezekből következtetéseket vonjon le a vonatkozó időszak lírájáról. Eljárása során olyan szövegeket is említ, amelyeket nem tart hitelesnek. Hiányoltam, hogy ha két esetben veszi a fáradságot és megindokolja, miért rekesztendők ki a vizsgálódásból ezek az emlékek, miért nem vizsgálja a szakirodalomban virágénekek minősített s a vonatkozó időszakra datált többi szöveget. Ezt írtam: „Még lehet, az alábbi forrásokat ő nem tartja virágénekeknek (azok töredékeinek), vagy hitelességüket, datálásukat vonja kétségbe. Ehhez természetesen joga van, ámde ekkor ezen nézetét — mint tette ezt a Padovai ének és a 'Legyen Isten hozzád...' esetében — indokolnia kellett volna.” Döntse el az olvasó, hogy a fenti sorok egy szövegcsoport tárgyalásának hiányát teszik-e szóvá, avagy azt állítják, hogy e szövegek hiteles virágénekek. Horváth Iván vitaelhárításában az utóbbi értelmezést teszi sajátjává, s diadalmasan bizonyítja be, hogy bizony ezek az énekek egytől egyig méltatlanok a tárgyalásra. Nos, éppen ezt a bizonyítást — bár némileg más hangszerelésben — hiányoltam könyvéből. Azonban ahogy tisztelt vitapartnerem eltakarítja útjából eme szövegeket, nem mulasztva el az olvasót teljes szakmai inkompetenciámról tájékoztatni, nos, ez az eljárás némi figyelmet érdemel. Mindenekelőtt leszögezi: „A Balassi fellépése előtti időkből mindössze kilenc, idevágó szöveget tudtam összeszedni és megvizsgálni. Kőszeghy további nyolcat (!) ajánl figyelmembe, ezekből ötöt barátságosabban, hármat 'számunkérő jelleggel'. Hány van helyén közülük? Vegyük először a 'számunkérő' csoportot.” Vegyük.

1. „Szüvem, lölköm, virágom, cinigém (...?)”

Aranyom, gombom, ágom, levelem.”

(A Weszprémi-kódex két levele közé beragasztva)

„A kódex vizsgálata — írja Horváth Iván — nyomban eligazít.” Mivel a kódexnek ebben a részében a szenvedéstörténet olvasható, kézenfekvő, hogy „...az írásocska (...) Jézust szólítja meg.” Számomra ez — figyelmesen újraolvastva a kódex idevágó lapjait — kevésbé kézenfekvő (cinigém = Jézusom?), de legyen, ez legalábbis indokolás.

2. „Kincsbe nagyobb kincs nincs,
Kinek szive bánatba nincs.”

(Istvánffy-kódex)

„Kőszeghy 1560 és 1570 közé keltezi ezt a közismert, 17. században lejegyzett, keltezzelen énektöredéket, nem világos, hogy miért. (Változataival együtt kiadva: RMKT 17, II; 392.)” Nem Kőszeghy, Szabolcsi Bence,

akire vitairatomban is hivatkozom. Ezt bírálja felül Stoll Béla az idézett helyen. A datáláshoz más fogódzónk nincs, mint az írásképfés és a helyesírás. E kettő alapján a szöveg legvalószínűbben a XVI. század közepe tájára, és nem a XVII. századra keltezendő, főleg nem azzal az *ex cathedra* biztonsággal, ahogy Horváth Iván „17. században lejegyzett”-nek minősíti.

3. Bogáti Énekek Éneke parafrázisa: értelmetlennek látom a vitát, miután kifejtett elképzelésemet, vitaelhárító partnerem szerint, az ő „kis ötlete” nyomán alakítottam ki, s miután tisztelt kollégám nem fogadja el azon nézetemet, mely szerint virágének teóriája kialakításához a szóban forgó helyen — s nem könyve egyéb passzusaiiban — kellett volna a kérdést tárgyalnia. (Érdekes, hogy alább — idézni fogom — mégis „idetartozónak” véli Bogáti művét...)

Vitacikkemben én mindössze a fenti három szöveg tárgyalását hiányoltam, most is úgy vélem, joggal. Azután említettem még Bogáti 45. zsolotárának nótajelzését: „Egy sívó solymot most leltem...” Ezzel kapcsolatosan Horváth Iván kommentárjának a lényege egy zárójeles megjegyzés: „Köszeghy keltezése — „az 1580-as évek előtt” — magyarázat nélkül áll, és minden alapot nélkülöz. Nem írhatták pl. 1581-ben? Miért nem?” De, írhatták, Bogáti a zsolotárát — ha lehet hinni a szakirodalomnak (Kanyaró, Schiller, Dán) — 1582/83 táján írhatta, tehát nótajelzéseinek terminus ante quem-je 1582/83. Csak hát nótajelzésnek általában elterjedt, ismert szövegeket szoktak választani, az ismertté váláshoz pedig idő kell; ezért merészelték: a cikkemben az idézett módon fogalmazni. Kétségtelen pontosabb lett volna így: „kb. az 1580-as évek előtt”. De, mondjuk, Bogáti valamiért épp egy egészen frissen szerzett nótát választott, mondjuk egy 1582-ben vagy 1583-ban írottat. Akkor már ez — mint kiderül — automatikusan kirekesztetik a tárgyalásból, mert „Balassi fellépése” utáni. Na de mikor „lépett fel” Balassi? Kéziratban terjedő versei mikor kezdtek ismertté válni? Melyik évben? Honnan tudja Horváth Iván, hogy biztosan 1582/83 előtt? A Csereyné-kódexben 1579-ben lejegyzett egy darab Balassi vers eldönti a kérdést? Én csak meglehetősen bizonytalansággal merném ezt az időszakot az 1570-es évek második felére tippelni, és hasonló — de nem nagyobb — bizonytalansággal vélem úgy, hogy kb. erre az időszakra tehető az idézett nótajelzés is.

A többi említett versről ezt írtam: „ugyancsak elfogadható a mellőzése néhány olyan éneknek, amelyről csak gyanítható, hogy Balassi fellépése előtti, s hogy szerelmi témájú”. S itt leckét kapunk az álvita és a kioktatás módszertanából: Horváth Iván egyrészt leszögezi, hogy az említett énekek vagy nem bizonyosan Balassi előttiak, vagy nem bizonyosan tartoznak a szerelmi lírába, másrészt felhívja rá olvasói figyelmét, hogy könyve más helyein ő ezekkel a versekkel is részletesen foglalkozott, sőt a szövegeket is csak az ő könyvéből ismerem. „Arra, hogy három hiányolt tétel (3, 5, 8), ha talán későbbi is, ide tartozik, könyvem irányította rá tisztelt bírálóm figyelmét. Kettőről pedig (1, 2) jobb lenne gyorsan megfeledezni” — ismerteti a végeredményt. Nézzük csak: tehát, ha nem is olvastam mást a régi magyar irodalomból, csak mesterem könyvét, három hiányolt tétel Horváth Iván szerint idetartozik. Negyediként a 2. vers (amelyről „jobb lenne gyorsan megfeledezni”) is figyelembe veendő, hiszen ez, a rendelkezésünkre álló információk alapján a XVI. század közepe tájára datálható. Ne is vizsgáljuk a többit: ahhoz képest, hogy mindössze három vers elhagyásának az indokolását hiányoltam, ez nem is rossz eredmény. Végül hadd fejezzem ki szívből jövő egyetértésemet Horváth Iván egy ide kapcsolódó megállapításával: „Nem lehet így vitatkozni.”

Katolikus vagy felekezeti előtti? — ez a címe annak az alfejezetnek, amelyben vitaelhárító partnerem folytatja a Balassi vallásosságának mikéntjéről köztünk kialakult vitát. Azt, amit e cím esetleg sugall, hogy Balassi úgy általában katolikus lett volna, én soha sehol nem állítottam. Vitairatomban is, másutt is úgy vélekedtem, hogy élete különböző szakaszaiban más-más felekezetet hitelveit vallotta, felekezeti előttiességét nem láttam-látom bizonyíthatónak. Vitánk ezt az aspektusát egyszerűen azért tartom értelmetlennek, mert úgy látszik, mindketten mást értünk szuprakonfessionálisan. „...Balassi titkos protestantizmusából eredő felekezeti előttiesség...” olvasom Horváth Iván vitaelhárításában, s ha van ilyen, ha van titkos protestantizmusból eredő felekezeti előttiesség, akkor valóban én vagyok az, aki nincs tisztában e fogalom jelentésével. Sőt azt sem tudom, hogy mit kell „protestáns eszmeiségű katolikus istenes ének”-en érteni. Amiért e kérdéskört mégis említtem, az egy etikai kérdés. Horváth Iván idézi társszerzőként írt, 1986-os kiadású, népszerűsítő kiadványunk egy részletét, majd így folytatja: „Ne essék félreértés, nem varrom az elemzést mostani vitapartnerem, akkori

szerzőtársam nyakába. Ezt a részletet én írtam. Azzal sem érvelek, hogy akkoriban, amikor közös könyvünket papírra vetettük — nem is olyan régen — Köszegey még általa is vállalhatóan, aláírhatóan minősítette idevágó nézeteimet." Ne akadjunk fenn azon az ősi retorikai fogáson, hogy amit az ember nem varrt a szerzőtárs nyakába, amivel nem érvel — az természetesen negáció nélkül értendő, mint a jelen mondatban is. De azon engedtessek meg legalábbis csodálkoznom, s ez most bevallottan független minden szakmai kérdéstől, hogy egykori szerzőtársam, jelenlegi vitapartnerem ilyennyire szelektív memóriával rendelkezik. A kérdésről ugyanis már az időben is igen heves vitákat folytattunk! A könyvecske nyomdába adásának idején külföldön voltam, majd többek közt épp a Balassi-portré miatt, szó is volt arról, hogy nem járulok hozzá nevem feltüntetéséhez a kiadványon. Végül, az értelmetlen botrányt kerülendő, s mivel az frottak aránylag pontosan oszlottak meg közöttünk, előlítottam eme szándékomtól. Úgy véltem: a szerzőtársaság nem feltétlenül jelenti a szerzőtárs nézeteivel való teljes azonosulást. Meglehet, hibáztam. De hogy vitaelhárító partnerem éppen erre a kiadványra hivatkozva jelenti ki egy nézetről, hogy ezt korábban én vállalhatóan tartottam, holott már két évvel ezelőtt is körömszakadtáig küzdöttem ellene, nos, ez ugyancsak meglepő. Hiszen Horváth Iván így vall magáról: „Számomra másodlagos fontosságú, hogy igazam volt-e, vagy tévedtem. Elsődleges fontosságú viszont az, hogy mi az igazság.” Másutt még szebben: „A részrehajlásmentes tudásvágy kell, hogy vezéreljen. Vizsgálódásainkat ezért nem szabad úgy irányítanunk, hogy igazunk legyen.”

Mivel tisztelt kollégám írásának mintegy a fele, 31 gépelt oldal foglalkozik a „megkomponált verskötet”-nek s ezzel összefüggésben az istenes versek elhelyezésének és a „más könyv”-nek a kérdésével, és mivel vitaelhárító partnerem itt valósággal brillíroz (gondoljunk csak a talált tárgyak osztályán játszódó remek kis történetre!), kénytelen vagyok néhány megjegyzést fűzni gondolatmenetéhez. Először is Horváth Iván a nekem tulajdonított tételt, szokott kreativitásával, egyrészt vitacikkemből, másrészt egy korábbi írásomból kompilálja. Az eredmény egy egészen sajátos, nemcsak hogy általam nem vallott, de néhány ponton — mi tagadás — nem is értett koncepció.

Balassi létrehozott egy jórészt világi versekből álló versgyűjteményt, a fennmaradt Balassi-kódex egyik őst, az ún. *Maga kezével írt könyvet* (A). Ezen kívül volt egy másik, kizárólag istenes énekeket tartalmazó gyűjteménye, az ún. *Más könyv* (M), erről a Balassi-kódex megőrizte bejegyzés tudósít.

Az Akadémiai Kézíkönyvben található a Gerézdi—Klaniczay szerzőpáros teóriája, amely szerint „Balassi is egy háromszor 33 költeményből, egy verses prológussal együtt pedig kereken 100 versből álló kötetet óhajtott a jelek szerint kiadni”. Az első 33 verssel nincs is különösebb probléma, a második 33-as ciklus azonban csak úgy kerekedik ki, ha a Balassi-kódexben lévő, a 61. ének után található istenes versekről, továbbá a Török bejtekről feltételezzük, hogy a költő szándékától eltérően ékelődtek a ciklusba. Utal erre az Akadémiai Irodalomtörténet is: „A meglévő vallásos költemények egy részét valaki befírta azután Balassi „maga kezével frott könyvé”-be, megzavarva ezzel az 1589 nyarán írt világi versek sorrendjét.” A harmadik 33-as verssorozatnak pedig nincs nyoma.

A fenti alapöletre, vitaelhárító partnerem kifejezésével a „Gerézdi—Klaniczay sejtés”-re épít Horváth Iván is, én is. Az eltérés közöttünk az, hogy az általa a „sejtés”-hez adott, szerinte „filológiai” bizonyítást én nem fogadom el, s helyette más utat javasolok. Szintén különbözik véleményünk az istenes versek elhelyezésének kérdésében. Antagonisztikus ellentét — igaza van vitaelhárító partneremnek — tehát valóban nincs közöttünk, ezt én sem állítottam, ezért talán fölösleges volt e véleményt nekem tulajdonítani, főleg azok után, hogy cikkemet mindannak a felsorolásával kezdtem, amiben egyetértek Horváth Ivánnal. Íme tehát a „titkos nézetazonosság” (amelyet én „szónoklattani fogásokkal” leplezek) nem más, mint a Gerézdi—Klaniczay sejtés.

Vitaelhárító irata vonatkozó részében Horváth Iván így ír: „Vitánk tehát ezúttal sincs. Annak, hogy állításomat (kiemelés tőlem, K. P.) új módon próbálta bizonyítani, nem úgy mint én, hanem 'filológiai' alapon is megalapozottan', csakis örülnöm kellett volna.” Talán nem szükségtelen leszögezni: én *Gerézdi Rabán állítását* próbáltam 'új módon' bizonyítani, mint ahogy 'a régi módon' Horváth Iván is erre törekedett. Hogy egy állítás Gerézditől származik-e avagy Horváth Ivántól, annak azt hiszem, ebben a vitában van jelentősége.

Innentől már elválnak útjaink. A Rimay-coniecturával történő érvelést azért nem tudtam és tudom elfogadni, mivel a Balassi-kódex megőrizte verssorrend-hagyomány és Rimay tervezett Balassi kiadásának előszava között korrelációt nem látok, ellentmondást annál többet. Vitaelhárító partnerem kétféleképp érvel: egyrészt, magyarázni próbálja az ellentmondásokat, másrészt kijelenti: mivel e kérdésben Rimayn kívül nincs más forrásunk

— tetszik, nem tetszik — rá kell hallgatni. Vitacikkemben a Rimay által vázolt kötetterv és a „Maga kezével írt könyv” hagyományának összebékíthetetlenségére próbáltam meg rámutatni. Mint a vitaelhárításból kiderül, ebbéli szorgoskodásom teljesen fölösleges volt, hiszen Horváth Iván nem állítja, hogy „Rimayhoz érkezett egy, a mi Balassi-kódexünkkel, pontosabban az abból helyreállítható ősmásolattal a legkisebb részletekig teljesen azonos szerkezeti gyűjtemény”. Most már értem. Van két forrásunk, ezek ugyan nemigen hasonlítanak egymásra, viszont tény, hogy egy adott szempont szerint is különböznek. E megfigyeléssel, a Rimay-coniecturával „filológiailag utolértük a Gerézdi—Klaniczay sejtésében szereplő kétszer harminchármas Maga kezével írt könyve, a »Irfai önéletrajz« posztulátumát”. (Könyv, 45) Engedtessek meg, hogy ezt az önértékes kijelentést továbbra is némi kétségekkel fogadjam. Horváth Iván „filológiai utolérésével” szemben én — mint vitaelhárító partnerem több helyen hangsúlyozza — a „források teljes csendjé” választom, a „hiteltelen tanúságot, a Rimayét egy — történetesen ugyanazt mondó, ám végre — hitelt érdemlő tanúsággal” cserélem fel, „a Rimayéval”, méghozzá „fáradságot nem kímélve”. Meglehet. Ám most hadd kíméljem magamat is, az olvasót is; nem kívánom harmadszor (1985, 1988) közzétenni állításaimat. Mindössze vitaelhárító partnerem kritikájának néhány kitételére reagálok. A „Rimay helyett Rimay” annyit tesz, hogy a legalábbis roppant csekély információs értékkel rendelkező Rimay-előszó helyett a rendezett és rendezetlen kiadásokban egyaránt egy tömbben hagyományozódó istenes verscsoport tényét (= „a források teljes csendje”) használjuk fel bizonyításunkban. Mivel a rendezetlen kiadások más stemmán hagyományozódnak, mint az ősmásolattal kapcsolatba hozható rendezettek, nyilván az előbbi forráscsoportban található 10 vers tanúsága lehet perdöntő. Csak-hogy, mondja Horváth Iván elhárítása, itt nem 10, hanem 13 vers található egy tömbben, s utal 1985-ös cikkemre, keményen megbírálván azt. Sajnos, kritikusom figyelmét elkerülte, hogy 1985-ös frásom vonatkozó alfejezetének címe: „Az ún. rendezetlen őskiadás forrásairól”, tehát ott azokról a kéziratokról próbáltam meg valamit mondani, amelyekből az első nyomtatott, rendezetlen kiadást összeállították. Mint az olvasó ellenőrizheti, gondolatmenetem a következő volt: a korábbi kutatási eredményekre támaszkodva megpróbáltam kikövetkeztetni, hogy Balassi „Másik könyve” mely verseket tartalmazhatta. (ItK 1985. 76–79.) Ehhez a rendezetlen kiadásokból semmilyen információt nem használtam fel. Majd rámutattam arra, hogy az így rekonstruált, lehetséges tartalomjegyzékek egyike a rendezetlen kiadásokban föllelhető (uo. 79.). A Balassi-kódex zavaros helyének értelmezése, annak a megállapítása, hogy a kritikus 9 istenes vers a szerző szándékától függetlenül jegyeztetett le a 61. ének után, mindössze ezen az észrevételen alapszik. Az, hogy a versek előtt után a rendezetlen kiadásokban milyen énekek vannak, a fenti szempontból tökéletesen lényegtelen. (E csoport 11, és nem 10 verset tartalmaz, de mivel a Dicsőült helyeken mennyei paradicsomban ugyanúgy a 148. zsoldár parafrázisa, mint az előtte álló Mennyei seregek kezdetű Balassi-vers, az előbbi nyilván a tematikai rokonság miatt került ide, bizonyítható, hogy az őskiadásban még nem szerepelt; ezt Horváth Iván is elfogadja.) Vitacikkemben tehát nem is foglalkoztam a szóban forgó verseket megelőző két énekkal, ezekről csak 1985-ös frásomban esik szó, egy másik szempont, a rendezetlen kiadások kéziratossági forrásai kapcsán. Annál inkább érdeklik eme versek tisztelt vitaelhárító partneremet. Mindenekelőtt hosszan olvashatunk arról, hogy az általam vizsgált kérdés, a „Más könyv dolga” mennyire lényegtelen. Ám ő mégsem siklik át a probléma fölött. A tömb előtt lévő két vers közül az elsőt, mint írja, „már nem ily könnyű kiemelni”. „Kőszeghy (1985, 81) határozott kézzel nyúl a dologhoz: azt mondja, hogy az őskiadásban nem volt meg ez az ének. Akkor viszont hogy van meg a bécsiben és a bártfaiban is? A nehézséget úgy oldja meg, hogy habozás nélkül bevezet még egy elveszett kiadást.” Hm. A habozás nélküli magatartáson és a határozott kézen kívül valóban semmi más eszközm nem lenne? Engedtessek meg az önidézéstől eltekinteni, eljárásom részletes indokolását az olvasó az ItK 1985-ös évfolyamának 81. lapján megtalálja.

Érdekelne, hogy módszeremmel szemben Horváth Ivánnak — a retorikán kívül — milyen érdemi, filológiai kifogásai vannak? De a legnagyobb vételt — kritikusom szerint — még csak ezután követem el. Jobb híján a petitio principii műveletéhez folyamodom, s hogy logikailag tökéletesen hibás érvelésem megvilágosodjék az olvasó előtt, Horváth Iván nem rest egy példázatot is rögtönözni. Bűnöm, hogy az Oh, én kegyelmes Istenem kezdetű éneket, mivel bizonyosan 1589 után keletkezett, nem sorolom az 1589-es Más Könyv versei közé. Bírálónak nem tűnik fel, hogy 1985-ös frásomban én a „Más Könyvet” nem a nyomtatott források alapján rekonstruálom, hanem egy már korábban kikövetkeztetett verscsoportot szembesítek a rendezetlen nyomtatott kiadásokkal, azok kéziratossági forrásainak felderítése, a vershagyomány különböző kiadások során

végbemenő alakulásának vizsgálata céljából. Megállapítom, hogy a vonatkozó részben az őskiadáshoz képest két verssel (*Leleknek hozzád való, Dicsőült helyeken*) a kiadások bővültek, azaz az őskiadás használta kéziratban valószínűleg 11 vers volt. Mindennek azonban csak kritikusom — általam nem mindig követhető — gondolatmenetében van köze ahhoz, hogy a minket érdeklő 10 vers (két stemmaágon) egy többen hagyományozódik, s ez a tény a 61. ének után a Balassi-kódexbe beírt istenes versek „idegen test” voltát bizonyítja.

Nagyon röviden arról, amit többszöri figyelmes elolvasás után sem értettem. Horváth Iván idézi pár soromat, majd — kétségtelenül jóindulatúan — így helyesbíti: „Azt hiszem, ez a fogalmazásmód bírálóm szándéka ellenére némileg megtévesztő. Az utolsó szavak épp az ellenkezőjét jelentik annak, amit jelenteni akarnak; „nincs köztük” helyett érzésem szerint „nem hiányzik közülük” olvasandó. Ebből mindből pedig kiviláglik a következő (...)” Nos, lehet, hogy kiviláglik, de én pontosan azt akartam írni, amit írtam. Bírálomat valahogy megcsalta az érzése. Úgy vélem, ha semmi másra, arra jó a fenti példa, hogy ékesen illusztrálja: milyen pontosan értjük egymást vitaelhárító partneremmel...

Az istenes versek kötetbeli elhelyezéséről csak annyit: ha Balassi megírta volna a harmadik 33-as ciklust, s ha az valóban istenes versekből állt volna — én bizony nem tudom, azt hová helyezte volna. Belső érvekkel próbáltam meg bizonyítani, hogy nem a világibb versek elé, mint — ha jól értem — Horváth Iván véli. Az általam javasolt kötetbeosztás, amelyet vitacikkemben „filológiailag megalapozottnak” véltem, az istenes verseket sem (közvetlenül) a 2x33-as ciklus elé, sem (közvetlenül) mögé nem helyezi, mivel erről nincs információ; a világibbak — a 2x33-as ciklus, a Török bejtek, a Célia-énekek, a Sajt-kezdő versfüzér — után javaslom közölni őket, hiszen a másolótól úgy tudom, hogy ezek egy „más könyvben” voltak. Kétségtelen, vitacikkemben is írtam, hogy ez fantáziaszegény módszer, főleg ha a harmadik 33-as, el nem készült ciklust az istenes versekben felismerni vélt s helyüket is tudni vélt koncepcióhoz hasonlítjuk; azonban engedtessek meg egy XVI. századi, soha meg nem valósult költői szándék filológiai rekonstrukciója iránt némi kétségeket táplálnom. Az istenes versek elhelyezésének kérdése azért lényeges kérdés, legalábbis szerintem, mert míg az „újvidéki típusú” kiadványok a XX. századi irodalomtörténész — bizonyíthatatlan, ám látványos — koncepcióját tükrözik, addig ez a vitapartnerem által bírált „Kőszeghy—Szabó-féle” kiadást legalábbis kevésbé jellemzi.

A „Kőszeghy—Szabó-féle” kiadvány — sok baja van ezzel vitapartneremnek. Ha már a csizmát az asztalra helyezte, két fő kifogását hadd válaszoljam meg. Az egyik valami plágium-vádféle; bírálónk részletesen bizonyítja, hogy az általa sajtó alá rendezett újvidéki opusz és a mi kiadásunk — a vessorrend szempontjából — egy töről fakad. Tökéletesen igaz. A megfelelések oka: egyrészt mindkét kiadvány kamatoztatja a „Gerézdi—Klaniczay-féle sejtést”, másrészt — mivel más nincs — mindkét kiadás ugyanazokat a forrásokat használja. Nem hiszem, hogy akár az Akadémiai Irodalomtörténetben kifejtettek, akár a Balassi-kódex, akár a XVII. századi nyomtatott források copy right-ja Horváth Iván tulajdonának lenne. Sajnos el kell, hogy keserfsem: valószínűleg minden leendő Balassi-kiadás számos ponton plagizálni fogja az „újvidékit”, legalábbis ha a forrásokat követi, s ha a „sejtés” talaján áll. Mindez persze nem változtat ama senki által kisebbiteni nem akart dicsőségen, hogy az első ilyen jellegű kiadás, a sejtés első gyakorlati megvalósítása Horváth Iván nevéhez fűződik. (Ezt immár negyedszer szögeztem le nyomtatásban, előzőleg vitacikkemben sem mulasztottam el hangsúlyozni.) A két kiadástípus közötti különbséget régebben Horváth Iván is pontosan érzekelte, hiszen ennek alapján minősítette — szóban — az újabb kiadást „visszalépés”-nek.

Megbocsáthatatlan tehát, hogy nem hivatkozunk az „újvidéki” kiadásra. Mint vitaelhárító partnerem írja: „A könyvben bő helyet kapott az olvasót elgáztatni hivatott, gazdag tudományos apparátus (261–318), s benne egy 74 tételt számláló szakirodalmi jegyzék. Ott szerepel a sajtó alá rendezők által használt valamennyi korábbi Balassi-kiadás, így Szilády Áron 1879-es és Dézsi Lajos mára talán részben elavult, de csakugyan még mindig ötletadó vállalkozásai is, ám nem szerepel ott az „újvidéki”. Így az a látszat keletkezik, mintha ez lett volna az egyetlen olyan nevezetesebb Balassi-kiadás, amelyből Kőszeghyék egyáltalában nem tudtak ihletet meríteni.” Az olvasó talán már a fentiek alapján is gyanakszik: vajh nem csupán a kritikai kiadásokat (Szilády—Dézsi—Eckhardt) vettük fel bibliográfiánkba? Bizony így történt, a számos egyéb kiadást, még a „nevezetesebb” Horváth Iván-félét is, mellőztük. Ez utóbbit már csak azért is teljes joggal megtehettük, mert — ez talán elkerülte bírálónk figyelmét — hivatkoztunk viszont könyvére; arra a könyvre, amelynek első fejezete az „újvidéki” kiadvány koncepciójának részletes indokolását tartalmazza, közzétéve annak tartalomjegyzékét.

Az „újvidékiben” egy gondolatszálánkkal nincs több vagy más, mint az idéztük könyvben. Miért kellett volna kétszer, vagy ha az ItK-beli közlést (1976) is figyelembe veszem, háromszor hivatkozni?

Az érzékenységet másutt is sajátja tisztelt vitaelhárító partneremnek. Könyvének a versformákról szóló részét én ilyen rosszindulatúan méltattam: „Mivel a munka a 'felsorolás teljességének igényével’ (139., kiemelés Horváth Ivántól) készült, jogosultnak vélem az alábbi kiegészítések és korrekciók közreadását. Semmiképp sem kívánom azonban kétségbe vonni Horváth Iván összeállításának értékét, és azt sem hiszem, hogy bárki más a szerzőnél lényegesen jobban, pontosabban végezte volna el a XVI. századi magyar versek nyilvánításának és metrikai besorolásának nem csekély feladatát.” A fent idézett szöveg a „szónokias fogás” kategóriájába tartozik, mert „az ilyen idézési mód még olyankor sem kedvez a tisztánlátásnak, amikor a bírálatteljesen jogos” — véli Horváth Iván. Szerinte nem szabadott volna ezt a részt: „a munka a felsorolás teljességének igényével (139., kiemelés Horváth Ivántól)” csak így, önmagában idézнем, mivel ezt ő azért írta és kurzíváltatta, hogy „a kifejezést aztán egy egész lapon keresztül” értelmezze. Tehát még egy egész lapot idézнем kellett volna; hogy egyszerűen megállapítottam: más se igen csinálta volna meg jobban, ez torzítás. Sajnálom: a vitapartnerem által kurzíválással is hangsúlyozott teljességigény késztetett a kiegészítésekre, és ha valahol, hát ezen a ponton nem akartam bántani Horváth Iván érzékenységét. Miután ő négy Balassi-verset is rossz helyre sorolt, azt hiszem, a dicsérettel sem voltam szűkmarkú. Torzítani pedig nem én torzítottam. A versformák listájához adott kiegészítések, mint Horváth Iván írja, „ugyan részben kézíratos, sőt részben a fenn nem is maradt, csak nótajelzésekből ismert művekre vonatkoznak (melyeknek gyűjtését, ismeretes módon akkor nem tartottam feladatommak), de annál jobb; gratulálok!” A gratulációt — mindenekelőtt Szabó Géza barátomnak, a lista fő összeállítójának nevében — köszönöm. A torzításnak is csak eufemizmussal nevezhető állításokat pedig visszautasítom. A közölt lista, erre fölöttébb vigyáztam, kizárólag (!) vagy a XVI. században nyomtatásban megjelent, vagy olyan kézíratos műveket tartalmaz, melyeket vitaelhárító partnerem is idéz, csak rossz helyre sorol be. Az RMNy számok a közlés sorrendjében:

1. Unszo! minket Dávid RMNy 222: 93, 264: 62, 276: 64, 353 II: 80b, 429: 60, 513: 121a, 640: 70 (Int most minket), 713: 235
2. Emlékezzünk mi nagy RMNy 613
3. Gyakran hallottatok RMNy 499, 500
4. Jóli lehet nagy sokat RMNy 429: 181, 513, 253b, 640: 97, 713: 208
5. Ki hallott Sándornál RMNy 593, 683
6. Nem régen lőtt dolgot RMNy 383
7. Sok csudák közül RMNy 109: 12a, 351: (216)
8. Józsefnek megmondom RMNy 463, 513: 270a
9. Ország-világ jámi RMNy 661 (2), 699 (2)
10. Sokat szóltam immár RMNy 265, 381, 438, 610
11. Új dolgot beszéltek RMNy 858
12. Én mostan beszéllem RMNy 499, 509
13. Emlékezzél mi történik RMNy 108: y4b, 353 II: 13a, 513: 63a, 582: 244, 640: 267, 713: 326
14. Pogán krónikákból RMNy 499, 509
15. Tisztessége, híre (Castríota V., az RMNy incipitmutatójából hiányzik) RMNy 459, 593, 683
16. Mostan emlékezem RMNy 338 (példány a XVI. századból nem maradt fenn)

A fentiekén kívül csupán a Balassi-versek besorolásához fűztem megjegyzéseket. Nos, így fest, ha vitaelhárító partnerem elismeri a vitapartner igazát, sőt még gratulál is hozzá.

Vitacikkem egy részét Horváth Iván arcpírítónak nevezi. Azt kértem, hogy terjessze elő azokat a bizonyítékait, amelyek alapján a Zsigmond-korra keltez kódexeket. És ezzel valóban egy általva vette kezdetét. Természetesen feltételezem Horváth Ivánról, hogy tudja: ezek a kéziratok 16. századiak. És készséggel beismerem, hogy szerencsésebben is megfogalmazhattam volna nézetemet, mely szerint önmagának ellentmondó képtelenség az, amit állít, olyan képtelenség, mint a kódexeknek a 15. század első negyedére keltezése. De hát miről is van szó voltaképp?

Mondjuk Petőfi verseit 1988-ban újra kiadják. Kérdés, hogy következnek-e ebből, hogy Petőfi versei 1988-ban ismertek? Szerintem igen. Még akkor is, ha maguk a versek természetesen jóval régebben fródtak. Nos, ilyen egyszerű: ha ez a gondolatmenet helytelen, Horváth Ivánnak igaza van. De csak akkor.

A Horváth-kódex (1522) és Nagyszombati-kódex (1512/13) az udvari költészetre utaló sorokat tartalmaz. (Vitaelhárító partnerem könyve szerint is.) Ebből én azt a következtetést vonom le, hogy ez időben ismert lehetett az udvari típusú költészet. Horváth Iván ugyanezen ténnyt úgy kommentálja, hogy esetleg voltak Zsigmond-kori trubadúrok. E megállapítás hatása alatt bátorkodtam a figyelmébe ajánlani, hogy akkor talán a kódexeket is a Zsigmond-korra kellene datálnia... Nem vitatom, hogy a szóban forgó kódexek feltehetőleg többszörös másolatok, az sem kizárt, hogy eredetijük a Zsigmond-korban keletkezett. De ha egyszer a XVI. század elején volt értelme újrámásolni például azt az intelmet, hogy „Éneklésedben te szódat udvarló módra ne tördeljed”, akkor a figyelmeztetésnek nyilván a másolás időszakában is volt aktualitása. E gondolatmenet cáfolatát vártam tisztelt vitaelhárító partneremtől, s nem annak a felháborodott bizonygatását, hogy ő aztán tudja, mikoriki a kódexek... A konklúzió képtelenségét a premisszákat képtelenségével illusztrálni — ma is így vélem — nem tartozik a bűnös módszerek közé.

Ki az ageb? — teszi fel a kérdést Horváth Iván egyik alfejezete címeként, ismételten a magabiztos lendület vétkében marasztalva el. Én három mondatot szántam az 'ageb'-re, vitaelhárító partnerem egy egész alfejezetet. De még három mondat erejéig sem jutott volna eszembe szóvá tenni ezt az apróságot, ha a szerző könyvében nem Gerézdí Rabánnak róná fel, hogy kizárólag vénasszonyra érti a szöveget (258.); azaz nem olyanvalakivel szemben fejtené ki — szerintem — téves nézetét, akivel könyvében másutt, sokkalta lényegesebb tézisekben is vitakozik. Úgy véltem, hogy egy olyan műben, amely több fejezetében is Gerézdí kontra Horváth vitának tekinthető, helyi értéke van azoknak az önmagukban apróságnak tekinthető kérdéseknek, amelyekben a szerző elmarasztalja Gerézdí Rabánt. (Ugyanakkor nem vitás, hogy Horváth Iván számos vonatkozásban Gerézdí követőjének, tanai továbbfejlesztőjének tekinthető.)

Az ismert sor — „Az aggnőnek s az agebnek, annak mind egy ára” — az én (Gerézdí követő) értelmezésében (vén)asszonycsúfoló, Horváth Iván szerint, mivel úgy véli, hogy az ageb jelentése 'vén ember', 'vén kujon', (vén)asszony- és vénembercsúfoló.

Ha az ageb szó olyan általános becsmerő terminus, amelyet mind nőre, mind férfira alkalmaztak, tisztelt kollégám értelmezése az adott kontextusban több mint vitatható. Ha viszont csak férfiakra vonatkozó példák vannak, bizony elképzelhető, hogy az eredetileg — mint vitaelhárító partnerem helyesen írja — 'vén kutya' jelentésű szót idővel csak az erősebb nemre értették, s lassan szinte kizárólagossá vált a 'vén kujon' jelentése. (Ha csak ezt is jelentette, az, ugye, elég gyöngye érv...)

Vitapartnerem látványosan, számos példát idézve bizonyítja be, hogy mily sokszor értették az agebet férfira. Erről nyilván meg is győzi olvasóit, lévén, hogy ebben teljesen igaza van. Jöhet a költői kérdés: „Vajon az „ageb”, mint Kőszeghy Péter 'világossá tette', főnévként használva csakugyan nem jelölhetett 'a régiségben' olyan (öreg)embert, akit a beszélő szidalmazni óhajtott?” Fájdalom, de állításomat nem az cáfolná, ha vitaelhárító partneremnek szorgos munkával még több hímnemű agebet sikerülne összevadásznia, hanem az, ha nem lenne bizonyítható: az ageb nemektől független gyalázkodás.

Érdekes módon Horváth Iván is idéz olyan forrásokat, amelyek nemigen látszanak igazát bizonyítani. Itt van mindjárt a Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárából citált példa: „...Lakatos Péterné az utcán megyen volt, azonba kiszökkellett elejbe Lakatos Lőrinc, és mond, hogy: te hitván lator, hitván eb kofa (?) ageb, ha valamit nem néznék, úgy csapnálak arcul, hogy mennyé fogad, mind szádba romlana... Eredj, eredj, csorba ageb, mond neki az asszony, te kurvafi ageb, tehén gyakó Mikós (...)” Szerintem a szövegből csak az a megállapítás szűrhető le, hogy a (különnemű) veszekedő felek, gyalázkodó kedvükben, kölcsönösen agebnek szólóngatják egymást. Horváth Iván azonban óvatosságra intő megfigyelést tesz: „A jó néhány tucat általánosan ismert előfordulás között egyetlen női agebet ismerek, de itt sajátos jelzőhasználatlalt! (Kiemelés tőlem. K. P.) találkoznunk (egyazon szövegben „kofa ageb”, ill. „csorba ageb”) ...” Én ugyan semmi sajátosat nem látok a „jelzőhasználatban”, de meglehet, valami elkerüli figyelmemet. De ha van sajátos, ha nincs, mit változtat ez azon, hogy egy szövegben belül férfi s nő egyaránt agebnek minősítetik? Említi vitapartnerem az „Adhortatio mulierum” 62. sorát is, mint írja, itt: „...arra látunk példát, hogy egy, felesége erkölcsstelenségét eltűrő férfit feleségével együtt neveznek „két ageb”-nek (RMKT, IV, 80); ez is valami”. Igen, a szarkasztikus, elimináló szándékú odavetés ellenére: ez is valami; az illusztris sor — „Engömet mondnak: két ageb egyiknek” — az adott kontextusban világosan bizonyítja, hogy az ageb egyaránt vonatkozhatott férje s feleségre.

Mindezek az általa is ismert szövegek nem készítetik vitaelhárító partneremet nézeteinek korrekciójára. De hát van olyan adat, ahol egyértelműen csak nőre alkalmazzák az agebet, s ez valahogy elkerülte Horváth Iván figyelmét. Egy általában a XVI. század végére keltezett (én inkább a XVII. század első felére datálnám) versnek („Az Deákné vászna”) utolsó előtti, 38. versszakában emígy panaszkodik Máté diák Ilkó asszonyra: „Nem látodé, kurva leánya, ki vagyok? // Hürt háloltál rám, agg eb, pengő lant vagyok!” (Ha valaki úgy vélné, hogy az „agg eb” nem közbevetés, hanem ugyanarra a személyre vonatkozik, mint a „pengő lant”, annak a tágabb szöveggörnyezetet ajánlom figyelmébe.) Ebből ismét csak azt a következtetést bátorodom levonni, hogy az ageb egy általános, a férfinemhez egyértelműen nem köthető gyalázkodás volt; a konkrét szövegben pedig nőre (vénaasszonyra) értendő, akárcsak az idézett versben.

Elismerem, hogy a vitairatomban felhozott példa téves. Mentség nincs, fejből idéztem, ami megengedhetetlen. Úgy rémlett, hogy a Gonosz asszonyi embereknek erkölcsökről való énekben előfordul — nőre vonatkoztatva — az ageb, de nem, csak az ebagnó, nyilván evvel kevertem.

Végezetül még egy — az előbbinél jóval súlyosabb — tévedésemet kell bevallanom. Vitairatomban úgy vélekedtem, hogy bár sok mindenben nem értek egyet Horváth Ivánnal, bizonytal van olyan kérdés, ahol nincs közöttünk véleménykülönbség: „a vita nemcsak a visszhangtalanságnál, de a tiszteletköröknél is sokkal hasznosabb”. Ezt a felelőtlen és teljességgel megalapozatlan állítást természetesen visszavonom: a Horváth Ivánnal folytatott vitánál a tiszteletkörök sokkal hasznosabbak, a visszhangtalanság pedig egyenest vágyott állapot.